

A mítosz és akinek kell

(*Megközelítések*) „Gondolom, nem kell senkinek különösebben bizonygatni, hogy régóta nem láttunk a tévé magyar nyelvű műsorában ennyire szívünkhöz szóló, roppant tanulságos és tettekre sarkalló műsort, mint amilyen a hétfő délutáni Kaláka volt. [...] Mert tényleg felfedezésszámba megy az, ha a beatehez szokott, annak hangulatában, búvkörében élő tizen- meg huszonéves lányok és fiúk előtt feltárjuk az ősi zene és tánc varázsos szépségeit, sallangmentes őszinte világát, olyan énekeket daloltatunk velük, amelyek mélyen zengő lelki húrokat pengetnek, s az együvé tartozás, a közösségi érzés olykor nyers, de mindenképpen nagyon erőteljes kifejezői.” (Péter Sándor: *Kalákások*. Megyei Tükör, 1977. november 25.)

„A vásárhelyi Kalákában bátran, vidáman ülték körül az építésre váró díszlet házat a fiatalok. A szatmáriak ismertették népviseletüket, a gyergyóiak »kuckóba« invitálták társaikat. A házigazdák jószívvel szolgálták fel a göngyölt puliszkát. Ettek lapítóról, marokból, majd csavarintos ésszel társasjátékként is használatossá vált a puliszka. Zálogosdi, kérdések, okos válaszok, nevetés, éneklés következett.” (Horváth Arany: *Hívogató emlékezni*. A Hét, 1978. február 3.) „Értsenek belőle azok, akik szokásaik közül, az anyatejjel együtt szívott ízes szavaik közül, ruháik közül, táncaik és dalaik közül éppen azt restellik, amire büszkék kellene hogy legyenek.” (Bazsó Zsigmond: *Kaláka*. Igazság, 1978. január 27.)

„Tudni a pártákról, kötényruhákról, hímzett gyolcsingekről, mikor, hol és kik viselték, kik és milyen paraszti rétegek öltötték magukra – hasznos és szép kötelesség, amint a besztercei találkozáson a sepsiszentgyörgyi, temesvári és helybéli leányok és fiúk tudták, magukon bemutatták a közönségnek. Érdemük, hogy újra funkcionálissá tették a polgárosulás – iparosulás – falufogyatkozás által megkérdőjelezett százados viseletet.” (Sebestyén Mihály: *Tulipán a farmeron*. Utunk, 1978. május 12.) „Szaklíceumi diákokból toboroz önkéntes munkaközösségeket, akik saját vidékük, szülőföldjük hagyományait kutatják és mutatják be a tévé közönségének, akik megtanulják a széki, a dombói, a nagysajói táncrend egy-két alapfiguráját, akik vállalják az »összekötő kapocs« szerepét a tiszta forrás és a tévé nézők sokszázezres tömege között.” (Szabó Zsolt: *Értékmentés*. Igazság, 1978. április 21.)

„Így a jó, mindenki járja a saját kedvére és gyönyörűségére, mert hát ennek a műsorszámnak az ösztánc a lelke. Járja hát mindenki, mai fiatalok és örök fiatalok, így tartanak össze az egyelőre díszlet tánc ház gerendái, s holnap talán egy megizmosodott népzenei mozgalom, így farmernadrágosan is, miért ne, elvégre nem mi fedezzük fel először a disco helyett (vagy mellett) a tánc ház darabosabbán ácsolt, de a jelek szerint még így is elég tartósra érezett oszlopait. [...] Újra bekapcsolódtunk hát valami nagyon sokat ígérő, szívet-lelket éltető mozgalomba.” (Ekés László: *Csángó hímzés, farmernadrággal*. Brassói Lapok, 1978. június 3.)

„A Kaláka Tordán vendégszerepelt, pontosabban vásárolt, a híres vásárairol ismert aranyoszéki iparvárosban. Várfalvi táncosok ropták a táncot, a vajda-

szentiványiak is meghívót kaptak a tordai sokadalomba, s a főszereplők között, a székelykeresztúri és tordai diákok mellett, Kézdivásárhely képviselői vallottak a vargaváros hagyományairól. A sokadalom fiatalos, sodró, jó hangulatú volt ezúttal is.” (Magyari Lajos: *A közügyiség dicsérete*. Megyei Tükör, 1978. november 23.) „...rólunk, nekünk, értünk szól, cselekszik, szolgál.” (Sebestyén Mihály: *Hol folyik a „szerelem patak”? Utunk*, 1978. december 8.) „Szórakoztató és tanulságos, egyben gondolatébresztő volt az, amit Simonffy Katalin és Csáky Zoltán műsorában láttunk.” (Jámbor Gyula: *Tévéjegyzet*. Vörös Lobogó, 1978. december 22.) „A legutóbbi Kaláka, gondolom, mindenkit végérvényesen meggyőzött arról, hogy igenis szükség van ilyen műsorra, nem csupán azért, hogy a hétfő délutánok érdekesebbek legyenek, de önismeretünk gazdagításáért, hagyományaink ápolásáért, felelevenítéséért.” (Péter Sándor: *Újból kalákába hívtak*. A Hét, 1978. december 1.)⁸⁶

(*A viszonyulás paradoxona*) Adott egy jelenség, amely – mint mifelénk minden, amihez az etnicitás fogalma társul – több önmagánál: testet öltenek benne mindazok az emocionális tudattartalmak, melyek közvetlenül vagy érintőlegesen kapcsolódnak e fogalomhoz. A szemlélő, amennyiben értelmezni kívánja a jelenséget, elsősorban ezekhez az érzelmi tudattartalmakhoz való viszonyától függően *nyilvánít véleményt*. Ámde ha az etnicitásról való szólást (beszédmódot) tabunak tekinti, képtelen bármit is mondani, ami releváns módon érintené mindazok hiedelemrendszerét, akik így vagy úgy a jelenség érintettjei: vagy mint fogyasztók (nézők), vagy mint statiszták (beavatottak), vagy mint abban irányító szerepet betöltő „szakértők” (Bourdieu kifejezése). Az értelmezés a dekódolás intézményileg tagolt formája. Mivel az etnicitás ekképpen tagolt elgondolása ma még tabunak tekinthető, a kvázi-megértés gyakorlatilag előre betervezett kódolási hibán alapul. Az értelmezés alább elemzett kísérlete ezért paradigmátikus kifejezője a tabukhoz való közeledés nálunk szentesített módozatainak. (Tudjuk: a dolgok körüli sötétség fenntartása nem jelenvalóságukat számolja fel, hanem megszűrésüket szolgálja.)

Annak, aki a jelenséghez tudatosan közeledik, elsődlegesen *ezeket* az intézményileg tagolt korlátozottságokat „kell” felszámolnia, bármilyen rosszul hangzik is *itt* a felszólító módba tett követelés.

(*A kísérlet esélyei*) A Cs. Gyimesi Éva által irányított sajtószemináriumi csoportnak elsősorban is a fentiekben vázoltakkal kellett (volna) szembenézni (lásd: *Táncház. Kaláka és mi*. Művelődés, 1979. 8.). Az elméleti megközelítés lehetőségét azonban már az első lépésben feladta, ha a csoport két tagjában meg is fogalmazódott ez az igény (vö. Beke Mihály András és Lengyel Ferenc reflexiói). De a *Művelődés* olvasója ezt az igényt a kísérlet egészének szempontjából nem veheti figyelembe, így az összeállítás egészén belül csak gerilla-teória marad.

⁸⁶ A Megyei Tükör a Kovászna megyei, a Vörös Lobogó pedig az Arad megyei pártbizottság és néptanács magyar napilapja volt 1989 előtt.

Az értelmezési kísérlet által kijelölt előfeltevések:

1. Adott a Kaláka-mozgalom.
2. A Kaláka mint spektákulum (látványosság): nyitott forma.
3. A Kaláka címzettjei a fiatalok.
4. A Kaláka célja a hagyományok ma is élő értékeinek szerves beépítése a ma fiataljainak mindennapi életébe. (Vö. Simonffy Katalin és Csáky Zoltán: *Beköszöntő helyett*. A Hét, 1977. 46.)
5. A Kalákának és a Táncháznak „számos közös vonása” van.

Ezek az előfeltevések kétszeresen is problematikusak: egyrészt összetévesztik a megvalósítás lehetséges módozatait és a valóban létrejött alakzatokat, másrészt a szemlélő egyszerre akar szemlélődő és beavatott lenni, s így eleve le kell mondania bármiféle kritikai magatartásról, sőt a jelenséggel szembeni elméleti igényről is.

Nálunk már leírták: a kritika az előfeltevések lebontásánál kezdődik. Minden olyan fenomenológia, mely ezt mellőzi, akritikus. Számára legjobb esetben nem a jelenség létezésének közege fontos, hanem a létezés *kimondása*. Ez a gesztus mint elmélet, különféle erőterek vonzásába kerülve, azok játékszerévé válik.

A *Művelődésben* megjelent értelmezések éppen a fentebb jelzett nehézségek miatt nem tudják érzékeltetni a jelenség szociológiai háttérét. Előfeltevéseik (pl. „adott a Kaláka-mozgalom”) nem tekinthetők eleve adottaknak a jelenségen belül, tehát nem valódi premisszák. *Konkrétan*: a Kaláka lehet mozgalom, de ennek kijelentéséhez (kinyilvánításához) mindazoknak a történeti, intézményi és kulturális feltételeknek a feltérképezésére van szükség, amelyek megjelenését, egyáltalán létét meghatározzák, s amelyek függvényében mozgalomjellege legfeljebb következményként tételezhető, semmiképpen sem feltételként. A közölt szövegek meg sem kísérelik a valós előfeltevések kijelölését, miáltal a Kaláka meghatározása eleve önkényesen kiválasztott és irreleváns pontokon válik lehetségessé.

A belső kiindulópontok elemzése az alábbi kérdéseket veti föl: lehet-e mozgalom valami, ami elsődlegesen szervezett kezdeményezésnek köszönheti létét? Mennyiben tekinthető formának az a spektákulum, mely egyaránt magában foglalja a tömegkommunikációs műfaj „szervezett” látvány-igényét az önnön műfajiságból adódó szervezőelvekkel (formai kritériumokkal) együtt, s a közös társasmunka (kaláka) spontán folyamatát, a spontán együttlét demonstrációját? Mellőzve azt a tényt, hogy az adás címzettjei még akkor sem szűkíthetők csoportokra, ha az adás szándékai szerint rétegspecifikus, lehetséges-e egy tömegkommunikációs intézmény (adott esetben a televízió) valamely műsorösszetevőjét kizárólag egy bizonyos (ráadásul meghatározatlan) réteg szemszögéből értékelni? Vajon ez a vizsgálódás a beavatottak (a mindenkor kalákák résztvevői) és a kívülállók (a nézők) mindvégig következetes funkcióbeli különválasztásával történik? Vajon a különválasztás híján nem cserélődnek-e föl a szerepek? Vajon a Kaláka címzettjei-e, nem pedig a Kalákák a fiatalok? Az eddigi adások gyakorlata bizonyítja, hogy egy, ma már a kultúra peremére szorult, fokozatosan szubkultúrává szűkülő népi (tulajdonképpen paraszt-)kultúra elemei pusztán a verbális és képi felmutatás révén nem illeszthetők egy városiasodó etnikum mindennapi világába. Amiből egyenesen következik, hogy e jellegében spontán

(intézmény melletti) mozgalom (a Táncház-jelenség) nem fér össze egy, a „felnőtt kultúra” támogatását élvező látványosságformával (a tévészerűsítés rítusával).

A kérdéseket tovább lehet sorolni. A kérdés manipuláltsága, gondolom, nyilvánvaló. A válaszok tagadó jellege úgyszintén. De ezek az elmélet székepszisének min-dössze egyik – nem is a legfontosabb – oldalát adják.

(*Dilemmák*) A Kalákával kapcsolatos dilemmák tulajdonképpen azt a hallgatóságos közmegegyezést érintik, amelynek sikerült a Kalákát a különféle „mitikus fogalmak” elrendeződési formáival körülvennie.

Elvileg a népi kultúra praktikussá tétele, vagyis a kultúrának az individuum magáért-való lét- (élet-)szférájában történő elsajátítása az esztétikum visszavételét jelentené az egyén cselekvési terébe, bővülne a „kulturális tárgyak világa” (Bourdieu). Az esztétikum tárgyi hordozója ezáltal visszanyerné eredeti funkcióját, a praxis szerves részévé válna. (A klasszikus néprajz könnyen megfélekedezik arról, hogy a népművészet egyetlen alkotása sem kizárólag az esztétikumteremtésért jön létre.) Ami viszont eleve leszűkíti a kört: mégsem válhat bármi a mindennapok életvilágának tevékeny elemévé, legfeljebb járulékos formában (például a lakásban dísz tárgyként elhelyezett kályhacsempe, sulyok).

A népi kultúra nem támasztható fel a maga teljességében: ezt kívánni illuzórikus volna. Maivá tehető a kultúra tárgyiasult elemei, de nem maga a rendszer. Kérdéses a tánc maivá tehetősége is. Azok a cél- és értékorientációs stratégiák, melyek a kultúra működését szavatolják, már eredeti közegükben is módosult (többé-kevésbé torzult) formában hatnak. A Kaláka – mint látványosságforma – elsődlegesen a díszítő funkcióval felruházható tárgyakra, öltözetelemekre és a népdalra összpontosít. Elképzelései szerint ezek mai integrálása a legkönnyebb. Csakhogy egy ilyenfajta integrálás figyelmen kívül hagyja a *motívum* és *rendszer* közötti különbségeket. Nekünk azt mondják: a népi kultúrát be *kell* építenünk, be *lehet* építenünk, s amit látunk, az legjobb esetben bizonyos elemek újbóli megjelenése, illetve bizonyos funkciók más kulturális közegében való mesterséges fenntartásának demonstrációja. Ez a jelenvalóság azonban nem az elsajátítás konkrét módozatainak alternatíváiból indul ki. A Kaláka adásainak legnagyobb részéből hiányzik az állandó visszacsatolás: a néző nem érti a tárgy (funkció) pragmatikáját (használhatóságát). Mindaz, amit a nézőnek mutatnak, egy elsüllyedt vagy elsüllyedőben levő alakzat láttatása és látványja. Ezzel azonban csak az eredeti közeg rekonstrukcióját végzik el egy alternatív közeg létrehozása helyett.

Az egyik leglényegesebb kérdés, amin a Kaláka áll vagy bukik, a népdalé és -táncé. Sokan úgy tudják, a népdalt a táncházak és a Kaláka támasztotta fel újra. A népdal használata azonban többet jelent az ismert változatok *újraéneklésénél*, különben létrejöttének és fennmaradásának alapvető ismérvétől fosztjuk meg. Ha azt akarjuk, hogy a népdal népdalként és ne slágerként funkcionáljon egy réteg értéktudatában, vagyis az általa teremtett, illetve hagyományként elfogadott értékekhez való viszonyában, lehetetlen lemondanunk a népdal folyamatos újraalkotásáról. „A népdalok azért kollektív jellegűek – írja Arnold Hauser –, mert szájról szájra terjednek, nem pedig azért, mert sokan éneklék őket egyidejűleg és közös torokból.” (*A művészet-*

történet filozófiája. Budapest, 1979. 237.) Úgy tűnik, a Kaláka- és táncházbeli népdaléneklés ilyen értelemben egy valamikor autentikus kultúrforma rekonstrukciója egy más, számára idegen összefüggésben: múzeumi kellék. A maivá tehetőségnek egyetlen objektuma marad: és ez a tárgy mint díszítmény.

A Táncház-mítosz önnön értékelését is magában foglalja. A *Művelődésben* nyilatkozók – nyíltan vagy rejtetten – a „tartalmas szórakozás” címkéjét aggatják a jelenségre. Ennek a szórakozási formának illetően „megideologizálása” a diszkótól és általában véve mindenfajta divatjelenségtől való elhatárolódást szolgálja. De szükségképpen rá kell kérdeznünk arra, hogy mi az a többlet, amelyet más formákhoz viszonyítva a Táncház nyújtani tud. A válasz feltételezhetően az alábbi álkategória-készletből merítene: közösségformáló közös cselekvés, az önismeret egyik módja, a hagyományok átmentése a mába, a nem-divatosság (és ennek biztonsága), magasabb rendű esztétikai termék működtetője, maradandó értékek ápolása és a továbbsorolható egyéb hittételek.

A Kaláka és a Táncház kérdéséhez való ilyen viszonyulás, mely nem utal a külföldi alternatívák lehetőségére, jellemző arra, ahogyan a nemzeti intézmények e nemzeti lét problémájához viszonyulnak. Ezekben a dolgokban a néző és a beavatott azonos módon viselkedik, a jelenvalóság többfélesége egyneműsödik. A nemzetiség kommunikációs tere viszont – talán éppen ezért – elkerülhetetlenül többértelművé válik, miközben egyedül csak önmagára utal. A Kaláka nézője számára nem egy virtuális megvalósulás látványra szerveződése a fontos, hanem önnön szemlélésének spektákuluma, mely módot ad az etnikumhoz tartozás tudatának élményszerű, „élvezetszerű” elmélyítésére. Ez a fajta befogadás azonban nem több pótcelekvésnél. A Kaláka tulajdonképpen más hasonló jelenségekkel együtt *etnikai metaforaként* értelmezhető (és működtethető). Az „új egységekbe rendezett elvontság” (I. A. Richards) megőrzi a hierarchikus szerveződés elemeit. Az etnicitásbeli szintek (például népdal – anyanyelv – tájegység – alma mater stb.) a Kalákán belül is tökéletesen elkülöníthetők.

(*Végszavak avagy a folytatás alternatívái*) Az alternatívák csökkentésére törekvő kultúrában a Kaláka járható és járhatatlan útjai nehezen láthatók előre. A lehetőségek között könnyen akadhatnak idővel utópisztikusnak minősülő is. A teória nem adja fel a *legyen* lehetőségét, ami szintén hitbeli kérdés.

Tehát:

1. Ha lemondanánk a Kalákáról, ez befagyaszthatná az etnicitás megnyilvánulásának egyik intézményes csatornáját. Nem biztos, hogy ennek helyét *másfajta* hasonló funkciójú csatorna töltené be, lemondásunk tehát a nemzeti intézmények aspirációival ellentétes helyzethez vezetne.

2. Ha a Kalákát az eddigi megvalósulások szellemében folytatjuk, dilemmáink állandó újratermelődésével kell számolnunk. Ezek közé az intézményesítés ténye is odatartozik.

3. Ha levonjuk az eddigi műsorokból adódó tanulságokat, két dolgot tehetünk:

a) a Kalákát vagy folytatásra méltónak ítéljük, mégpedig az eredeti kiindulópont módosításának többletével, a pótcelekvés említett aspektusának fenntartásával, és a reális cselekvés hagyományával gazdagítva, vagy

b) egy másik spektákulumra hártjuk át a Kaláka funkcióját, s ezzel lemondunk a *Beköszöntő helyett*-ben kijelölt előfeltevésekről. Lemondásunk ez esetben teljes és végleges – a Kaláka megszűnik *kaláka* (közös társas munka) lenni.

Ezeknek az alternatíváknak az átgondolása a jelenlegi adottságok függvényében válik halaszthatatlanná. Elmulasztván ezt, kockáztatunk: ezek az alternatívák egy más időpontban könnyen érvénytelenné válhatnak.

Keszthelyi András

(Korunk, 1980/10. 749–753.)

Táncház és/vagy Kaláka?

A néző leül a tévékészülék elé, és nézi a Kalákát. Természetesen előre elhatározta, hogy meg fogja nézni. Sőt, az is lehetséges, hogy munkahelyi vagy családi beszélgetés nyomán konkrét elvárásai is vannak a megnézendő „tárggyal” szemben. (Tárgy lehet mindaz, ami a képernyőn megjelenik. Például: a műsor maga, a műsor egy részlete – egy tánc, egy énekszám, sőt egy rövidebb képsor is, egy díszesebb ruhadarab premier planba hozása, a lábmozgás bemutatása tánc közben stb.)

Nézőnk – elvben – háromféleképpen viszonyulhat a tárgyhoz, a viszonyulás természetétől függően a tárgy háromféle formában jelenhet meg.

1. Megjelenhet a tárgy mint *sziükséglet*. A néző ez esetben fogyasztó, és nem több annál (élvezi a táncot). Mint minden fogyasztó, igen-igen önző, csak személyes érdekeit tartja szem előtt. Kell – nem kell alapon osztályoz, és a választás egyik formájához sem fűz részletesebb indoklást. Befogadás és elutasítás egyaránt határozott és egysíkú. Kitűnő példát szolgáltat erre az az eset, amikor a néző önmagát (vidékét, faluját, táncát, népdalait, ismerőseit) szemléli. Ilyen esetben elég egy kis eltérés a megszokottól, máris elutasítja az egészet.

2. Megjelenhet a tárgy a néző számára *értékként*. Ez a viszony gazdagabb, mint az előbbi. Egy tárgy akkor válik értéké, ha jel is. Ha önmagán túlmutat, valamire utal, ami nincs jelen, de amit a néző jelenvalónak érez. A néző – tárgy kapcsolat több szintű: a néző érzékeli a tárgyat anyagi mivoltában, és ugyanakkor érzékeli „mondanivalója” mivoltában is. A mögöttes tartalom (jelentés) érzékelése nem jelent feltétlenül szóbeli megfogalmazást sem a közvetítő, sem a néző részéről. Bonyolultabb ez a viszony abban az értelemben is, hogy létrejött interiorizált (élményszerű, tapasztalati úton bensővé tett, személyiséghez tartozó) ismereteket feltételez. Egy példa: a táncban a mozgás harmóniáját, karakterét, esztétikumát látni meg.

3. Végül: szerepelhet a tárgy *szimbolikus értékként*. Például egy dal, egy tánc, egy díszítmény kifejezi egy etnikum valamely vonását, tulajdonságát, és csak azt. Ez esetben a néző és a tárgy viszonya valamilyen – rendszerint szavakban is megfogal-